

УДК 340

**НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ
НА ГЕТЬМАНАТ П. СКОРОПАДСЬКОГО В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
SCIENTIFIC CONCEPTIONS AND EVOLUTION OF THE LEGAL SCIENCE VIEWS
ON THE SKOROPADSKY'S HETMANATE AFTER THE INDEPENDENCY OF UKRAINE**

Самохвалов В.П.,
*кандидат історичних наук, заслужений юрист України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Красніцький А.В.,
*здобувач кафедри історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті прослідковано еволюційний шлях трактування істориками права Гетьманату П. Скоропадського від контрреволюційного режиму – до сучасного сприйняття науковцями цієї форми державності як одного з етапів національного державотворення революційної доби 1917-1921 рр.

Ключові слова: національна державність, історико-правові дослідження, Українська Держава 1918 р., Гетьманат П. Скоропадського.

В статті просліджено еволюційний шлях інтерпретації істориками права Гетьманата П. Скоропадського від контрреволюційного режиму – до сучасного сприйняття ученими цієї форми державності як одного з етапів національного державного будівництва революційного етапу 1917–1921 рр.

Ключевые слова: національна державність, історико-правові дослідження, Українська Держава 1918 г., Гетьманат П. Скоропадського.

In the article the evolution of historians of law views on the Skoropadsky's Hetmanate is traced. It is stated that the Hetmanate previously was interpreted as a counter-revolutionary regime and currently it is understood as one of the stages on national state-building during the revolution of 1917–1921.

Key words: national statesmanship, historical and legal studies, Ukrainian State of 1918, Skoropadsky's Hetmanate.

Існування гетьманської Української Держави 1918 р. (29 квітня–14 грудня 1918 р.) – це якісно новий етап пошуку й реалізації відмінної від Української Народної Республіки (УНР) моделі державотворення. Цей етап національного державотворення і правотворення за майже столітній відтинок часу притягнув увагу багатьох дослідників, у тому числі й істориків права. Слід наголосити, що Гетьманат як історичне явище й досі є предметом наукових дискусій, адже серед форм новітньої української національної державності 1917–1921 років він складніше за все піддається інтерпретації та однозначній оцінці.

Історіографічний огляд наукового доробку з проблеми радянських правознавців та науковців української діаспори свідчить, що Українська Держава 1918 р. отримала неоднозначні оцінки і вітчизняних, і зарубіжних дослідників. Значний науковий доробок з досліджуваної нами проблеми безперечно створено сучасними українськими істориками права. Але у сучасній вітчизняній науці також немає одностайності щодо оцінки державотворчих процесів в Україні у 1918 р. Ознайомлення з новітньою історіографією Гетьманату П. Скоропадського дозволяє виділити в ній три напрями: позитивне ставлення; вкрай негативне ставлення; «центристські позиції». Більш детально розглянемо кожний з цих напрямків.

Одними з перших досліджень з проблеми, створених правознавцями, стали депонована у 1991 р. брошура О. Копиленка, в якій доба Української Держави 1918 р. подається ще досить розпливчато, ніби завуальовано, без конкретної назви, як «українська державність після Центральної Ради» та його ж стаття про місцеву адміністрацію за Гетьманату П. Скоропадського [1].

У цей же час виходять з друку й перші збірники документів, в які включено і найважливіші законодавчі акти доби Української Держави [2], а також матеріали перших конференцій, присвячених як проблемам українського державотворення взагалі, так і добі Гетьманату П. Скоропадського зокрема [3]. Слід зазначити, що незважаючи на те, що проведення вказаних конференцій було ініційоване істориками, активну участь у них взяли також філософи, політологи та історики права.

Однією з перших спроб узагальнити наявний на початок 1990-х років фактичний і аналітичний матеріал, присвячений державотворенню і правотворенню доби Гетьманату П. Скоропадського, стала видана у 1992 р. монографія В. Кульчицького, М. Настюка та Б. Тищика [4]. Однак, віддаючи належне авторам за так званий піонерський почин у осмисленні проблеми, слід зазначити, що підходи авторів до викладу державотворчих процесів доби Української Держави 1918 р. мало чим відрізнялися від підходів радянських правознавців, бо базувалися фактично на обмеженій джерельній базі та друкованій продукції радянської доби. Поверхове ознайомлення з фактами та розвитком подій в Україні за доби Гетьманату, відсутність широкого доступу до архівних матеріалів та неможливість ознайомитись з текстами законодавчих актів, призвела до величезної кількості помилок в назвах документів, датах, інтерпретації подій. Так, наприклад, автори зазначають, що 29 квітня 1918 р. німці розігнали Центральну Раду, 30 квітня на «з'їзді хліборобів» обрали гетьманом П. Скоропадського, цього ж дня гетьман опублікував свій «перший універсал до українського народу», «вслід за маніфестом

з'явився гетьманський декрет про тимчасовий державний устрій України, який встановлював замість демократичної республіки свого роду конституційну спадкову монархію» [4, с. 69].

Фактажем з публікацій радянської доби «ілюструються» в книзі державотворчі процеси та діяльність уряду, який «склався в більшості з російських кадетів та монархістів», а вся політика Гетьманату П. Скоропадського трактується авторами як «антинародна, контрреволюційна» [4, с. 70].

Слід зазначити, що ця колективна монографія є свідченням того, як складно проходив в сучасній українській історико-правовій науці еволюційний процес звільнення від більшовицьких догм і трактувань та становлення власної історико-правової науки незалежної України. Як бачимо, у 1992 р. Українська Держава 1918 р. трактувалася вітчизняними правознавцями як виключно реакційна доба, як період контрреволюції, а не складова Української революції 1917–1921 рр. Обмежена наявна джерельна база ще не дозволяла авторам дійти висновку про трітлість національних державотворчих процесів цієї доби, адже на їх думку не Директорія змінила владу гетьмана та продовжила подальші державотворчі процеси в Україні, а Тимчасовий робітничо-селянський уряд України «своім маніфестом від 29 листопада 1918 р. проголосив повалення влади гетьмана і відновлення влади Рад в Україні, для чого попросив військової допомоги в Росії» [4, с. 71].

Виключно негативне трактування Гетьманату П. Скоропадського характерне і для деяких інших публікацій правознавців початку 1990-х рр., присвячених дослідженню цієї доби [5].

Проте, як свідчить аналіз літератури, уже з середини 1990-х років ситуація кардинально змінюється. Ті ж дослідники, зокрема В. Кульчицький, М. Настюк, Б. Тищик та ін., випускають колективні монографії, брошури, навчальні посібники, серії статей, в яких уже без упередження, об'єктивно досліджують різні аспекти державотворення і правотворення доби Гетьманату П. Скоропадського, акцентуючи увагу як на негативних моментах, прорахунках, так і успіхах та певних здобутках у діяльності гетьмана та його уряду щодо розбудови національної державності [6].

В ці ж роки з'являються і перші ґрунтовні видання енциклопедичного та науково-довідкового характеру, написані правознавцями [7], в яких в узагальнюючій формі вміщено також і матеріали, що стосуються правотворення та державотворення доби Гетьманату П. Скоропадського. Велика кількість статей з вказаної проблематики включена також до шеститомного видання «Юридична енциклопедія», що почала видаватись з 1998 р. [8].

Найбільша кількість матеріалів про Гетьманат, вміщених у цих виданнях, належить, за нашими підрахунками, О. Мироненку. Їх аналіз свідчить про дещо упереджений підхід автора як до оцінки самої особи гетьмана, так і до Української Держави 1918 р. взагалі. Так, даючи характеристику П. Скоропадському, О. Мироненко наголошує: «Коли Україна була під Росією, Скоропадський ставав російським, коли під німцями – німцем, якби під Туреччиною – то вважав би себе турком, а під Китаєм – китайцем», «диктатор Української держави так і не став національно усвідомленим українцем» [9]. Оцінюючи державотворчі процеси в Українській Державі 1918 р., О. Мироненко на-

живає цю державу «українським різновидом маріократії» [10, с. 306].

З другої половини 1990-х років починається дослідження та осмислення багатьох аспектів державотворення доби Гетьманату П. Скоропадського на рівні монографічних видань.

Одним з перших серед істориків права спробував дослідити цю проблему В. Румянцев, присвятивши їй в своїй монографії окремий розділ під назвою «Розбудова Української Держави гетьмана П. Скоропадського» [11, с. 73-108]. Слід зазначити, що, на відміну від вказаних вище поглядів О. Мироненка, В. Румянцева розглядає Гетьманат П. Скоропадського як невід'ємну складову Української революції 1917-1921 рр., акцентуючи свою увагу і на успіхах, і невдачах у розбудові національної державності. Дослідник скомпонував текст розділу з семи підрозділів, в яких, відповідно, з'ясовує особливості державного перевороту від 29 квітня 1918 р., організацію вищих органів влади Української Держави, заходи гетьмана по створенню дієвої виконавчої влади, основні напрямки діяльності гетьманського уряду, хід боротьби Директорії проти Гетьманату, проголошення «Акту федерації» та повалення гетьманської держави. Щодо «Акту федерації», то В. Румянцев став на позиції своїх попередників, які вважали, що цей документ «був лише тактикою, бо проголошував федерацію з неіснуючою тоді російською небільшовицькою державою». Ми також підтримуємо таку точку зору. Дослідник наголошує, що «провина за падіння гетьманської держави падає не тільки на гетьмана, але й в однаковій мірі й на партію Українського Національного Союзу, які заради своєї партійної програми не лише відмовилися від співпраці в будові держави, але й підбурювали проти гетьмана народ» [11, с. 104-105]. Автор приходиться до висновку, що «у неймовірно складних умовах гетьман П. Скоропадський намагався врятувати Україну, створити і зміцнити Українську Державу, але, опинившись під активним натиском різних за політичним спрямуванням ворожих сил – Українського Національного Союзу, більшовиків, Антанти, держав Четвертого союзу, білогвардійських військ Денікіна, гетьман та його уряд змушені були капітулювати» [11, с. 108].

Значно більший спектр аспектів досліджуваної проблеми висвітлили в розділі «Українська Держава» своєї книги О. Копиленко та М. Копиленко, які, крім організації державної влади та проблем діяльності місцевої адміністрації, дослідили також зовнішньополітичну діяльність, військове будівництво, судову систему та законодавство Гетьманату [12, с. 88-109].

Як і В. Румянцев, автори оцінюють «Акт федерації» через призму вимушеної зміни орієнтирів гетьманської дипломатії, констатуючи, що «Усвідомлення неминучості поразки Німеччини змушує гетьмана дедалі настійніше шукати контактів з Антантою» [12, с. 100].

Окремий розділ під назвою «Українська держава за гетьмана П. Скоропадського» присвятили досліджуваній нами проблемі Б. Тишик, О. Вівчаренко та Н. Лешкович у спеціальній монографії про українську державність революційної доби [13, с. 68-75]. Дослідники спростовують поширене в літературі твердження про «неукраїнський, реакційний склад уряду», наголошуючи, що з 16 членів уряду 12 були за походженням українцями [13, с. 69], до речі, таке ж спростування знаходимо і у науково-документальному виданні «Уряди України у ХХ ст.» [14, с. 92, 120-122]. На відміну від публікацій своїх попередників, автори звертають увагу на розвиток у період Гетьманату інституту державної служби, на відновленні дореволюційного адміністративно-територіального поділу України на губернії, повіти і волості, на взаєминах держави і церкви, боротьбі за автокефалію Української православної церкви. Щодо гетьманської грамоти від 14 листопада 1918 р. про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією, то, на

думку авторів, «до цього підштовхували його представники Антанти» [13, с. 74], отже погляди цих дослідників в оцінці «Акту федерації» фактично співпадають з проаналізованими вище підходами до цього питання О. Копиленка, М. Копиленко, В. Румянцева.

Кінець ХХ ст.-початок ХХІ ст. увінчався виходом ряду брошур та монографій, безпосередньо присвячених державотворчим процесам доби Гетьманату П. Скоропадського. Так, у книзі Ю. Вовка на основі архівних матеріалів проаналізовано особливості судового будівництва в Українській Державі [15]. Діяльність військових судів доби Гетьманату досліджується Ю. Вовком окремо у серії статей [16], а підняті ним проблеми знайшли своє продовження у публікації В. Німченка та В. Сердюка [17]. Слід зазначити, що автор чомусь ігнорує вживання офіційної назви Гетьманату «Українська Держава», демонстративно змінюючи її на «Українська держава» навіть при цитуванні документів та посиланнях на інших авторів, де цей термін вживається правильно.

Вивченню проблеми здійснення адміністративної реформи за Гетьманату П. Скоропадського присвячено брошуру та декілька статей О. Яременко [18]. Дослідивши реформування центральних органів влади та місцевої державної адміністрації Української Держави, автор прийшов до висновку, що «основні напрями державно-управлінської діяльності були сконцентровані на розвиток всіх необхідних елементів держави, стабілізацію політичної ситуації, наведення громадського порядку і створення умов для виборів вищого представницького органу – Установчих зборів на основі загального, рівного, і прямого виборчого права (...) в гетьманський період були встановлені державні кордони, ліквідовано зростання злочинності, піднято авторитет державної влади, в деякій мірі стабілізовано державні відносини» [19, с. 34]. Заслугує уваги твердження О. Яременка про те, що система державного управління Гетьманату не мала в достатній кількості силових структур, які могли б стримувати опозицію, що намагалась ліквідувати гетьманську владу шляхом насильницьких дій [19, с. 34]. Аналіз історико-правової літератури щодо створення та діяльності збройних сил та інших силових структур за Гетьманату П. Скоропадського дає нам підстави погодитись з висновками О. Яременка.

Саме цій проблемі присвячена ґрунтовна монографія та біля трьох десятків інших публікацій О. Тимошука [20]. Автор вперше в науковій літературі комплексно досліджує історико-правові аспекти функціонування в Українській Державі 1918 р. поліції, армії, внутрішніх і прикордонних військ, національної гвардії, добровольчих формувань, розвідки, служби безпеки, митної служби, податкової адміністрації, лісової охорони, суду, прокуратури, пенітенціарної системи, військової юстиції. Слід зазначити, що за досить короткий термін існування Української Держави ці структури та служби фактично лише починали набирати перших обертів щодо свого розвитку та розбудови.

Такий аспект проблеми як законодавча влада за Гетьманату знайшов своє фрагментарне висвітлення в монографіях О. Мироненка та П. Кислого і Ч. Вайза [21]. Слід зазначити, що більш ґрунтовно це питання розглянуто в монографічних дослідженнях В. Єрмолаєва. На думку автора, «легкість здійснення гетьманського перевороту навесні 1918 р. була свідченням настроїв довгоочікуваних змін на краще, у заведенні порядку й законності в багаторазжальній Україні, а не відмови й повного розчарування парламентаризмом. У своєму державотворенні гетьман П. Скоропадський враховував цей чинник і восени того ж року, втрачаючи німецьку опору, все більш настійливо повертався до ідей конституціоналізму і парламентаризму, зробив перші кроки до них» [22, с. 221].

В іншій своїй книзі В. Єрмолаєв, аналізуючи проект Конституції Української Держави, який приписується С. Шелухіну, вказує на демократичність цього проекту, який

ґрунтувався на принципах народовладдя і поділу влади на законодавчу (парламент), вищу виконавчу (Рада міністрів) і вищу судову (Генеральний суд) і міг, на думку автора, започаткувати демократичний конституційний процес [23, с. 166].

Окремі історико-правові аспекти державотворчих процесів за доби Гетьманату П. Скоропадського отримали висвітлення в кандидатських та докторських дисертаціях сучасних вітчизняних правознавців.

Цілісний системний аналіз правового статусу вищих органів державної влади у 1917–1920 рр. вперше в юридичній літературі проведено в дисертації Ж. Дзейко, в другому розділі якої досліджуються і особливості функціонування владних структур в Українській Державі. Дисертантка констатує, що вища державна влада в цій державі на підставі чинних законів була сконцентрована в руках Гетьмана України, а також робить висновок, що існування сильної влади, здатної оперативного керувати державою, було викликане необхідністю подолання політичної та економічної кризи [24, с. 14].

Історико-правові аспекти функціонування вищих представницьких органів влади в Україні, в тому числі й становлення українського парламентаризму в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., дослідив у своїй дисертації В. Ермолаєв, виокремивши спеціальний підрозділ «Ідеї і спроби скликання народного представництва доби Гетьманату і Директорії» [25].

Дослідженню ряд аспектів, пов'язаних з проблемою становлення та розвитку системи законодавства революційної доби 1917–1921 рр., яким присвячені дисертації Н. Єфремової, Н. Стецюк, Т. Подковенко та А. Іванової, в яких шляхом виділення окремих підрозділів досліджується і доба Гетьманату [26]. Проблеми відродження національного досвіду застосування законодавчої техніки в роки Української революції 1917–1921 рр., з висвітленням такого досвіду щодо Української Держави, присвячено один з підрозділів докторської дисертації Ж. Дзейко [27, с. 24–25].

В окремому розділі своєї докторської дисертації досліджує державотворчі процеси в Українській Державі В. Румянцев. Дисертантом зроблено висновок, що проголошена гетьманом П. Скоропадським Українська Держава, хоч і не була прямою правонаступницею УНР, але вона стала продовженням державницьких змагань в Україні у 1917–1921 рр., підкреслюючи тяглість національного державотворення цієї доби [28, с. 152].

Порівняльний аналіз функціонування судових органів в УНР та за Гетьманату П. Скоропадського здійснює в своєму дослідженні Ю. Вовк, вперше в історико-правовій літературі комплексно розглянувши цю наукову проблему [29].

Історико-правові аспекти діяльності митних органів досліджує в своїй дисертації А. Кольбенко. Вважаємо, що автором не коректно сформульована назва третього параграфа «Митна політика УНР та ЗУНР», адже лівова доля його матеріалів присвячена успіхам та невдачам в розгортанні митної діяльності за гетьманської влади П. Скоропадського, встановленню державних та митних кордонів, українсько-кримській митній війні, однак у назві це, на жаль, не відображено [30, с. 13–14].

Більш детально цей аспект проблеми висвітлено в докторській дисертації О. Тимощука, де в розділі про охоронні установи та збройні сили міністерств Фінансів, Шляхів та Земельних справ, аналізується і митна політика Гетьманату П. Скоропадського [31, с. 23–24].

Заслугує уваги висловлена науковцем оцінка «Акту федерації» від 14 листопада 1918 р.: «Гетьман П. Скоропадський та його професійна урядова команда в листопаді 1918 р., враховуючи реальну міжнародну ситуацію, віддали перевагу федеративному державному устрою (Україна у складі небільшовицької Росії) з метою

не знищення української державності, а для забезпечення соціальної злагоди в країні» [31, с. 32]. Цілий комплекс проблем, пов'язаних з правовим регулюванням оподаткування в Україні за доби Гетьманату, досліджується в спеціальних розділах дисертацій Ю. Тлушача та В. Юрченка [32].

Блок проблем, пов'язаних з історико-правовими аспектами діяльності збройних сил України та їх окремих формувань, зокрема січових стрільців, внутрішніх і прикордонних військ, за доби Гетьманату досліджується в дисертаціях М. Кравчука, В. Довбні, Л. Бородича [33].

Оригінальне дослідження, виконане в історико-правовому плані і присвячене аналізу державно-правових поглядів П. Скоропадського, здійснив А. Хитра [34]. Дисертант вперше комплексно дослідив погляди гетьмана на суверенітет держави, соціальну функцію, форму держави, проблему примусу, законотворчості.

Таким чином, аналіз масиву історико-правової літератури, присвяченої державотворчим процесам за доби Гетьманату П. Скоропадського, свідчить, що на відміну від попередників, які висвітлювали ці процеси або у виключно негативному плані, або ж, навпаки, з явним перебільшенням реальних успіхів гетьмана та його уряду, сучасні історики права в цілому виважено підходять до характеристики цієї доби, висвітлюючи як успіхи, так і невдачі та недоліки в розбудові Української Держави 1918 р. Довгий час Гетьманат трактувався науковцями не як одна із форм національного державотворення доби Української революції, а як період контрреволюції, що хронологічно розміщувався між першою і другою УНР, тобто між добою Центральної Ради і Директорії, тому матеріал про Українську Державу 1918 р. входив як складова до розділів під назвою «Українська Народна Республіка». Аналіз літератури свідчить, що за майже столітній період дослідження державотворчих процесів періоду Гетьманату П. Скоропадського багатьма поколіннями істориків та істориків права пройдено еволюційний шлях від ігнорування та цілковитого несприйняття, трактування виключно як маріонеткового правління, контрреволюційного режиму – до сучасного сприйняття більшістю науковців як одного із складових етапів національного державотворення доби Української революції 1917–1921 рр.

На сьогоднішній день, тільки дослідження М. Стахіва, О. Тимощука, А. Хитра, О. Яременка спеціально присвячені добі Гетьманату П. Скоропадського, решта ж дисертацій та монографій розглядають її як складову при висвітленні більш загальних проблем стосовно Української революції 1917–1921 рр. взагалі або всього ХХ століття.

Найбільш активно досліджувались такі аспекти проблеми як державний переворот 29 квітня 1918 р. та сутність Гетьманату, «Акт федерації» від 14 листопада 1918 р., законодавство, військова політика, судова система, адміністративна реформа, зовнішньополітична діяльність Гетьманату тощо.

Слід зазначити, що відсутні комплексні дослідження державотворчої діяльності за доби Гетьманату як на рівні монографічних так і дисертаційних робіт, це ж саме стосується і історико-правових аспектів регіональної проблематики і теми.

В літературі значного поширення набув факт, що за доби Гетьманату було прийнято понад 500 законодавчих актів, проте на сьогодні, як не дивно, не видано жодного комплексного збірника документів цієї доби.

Багато аспектів проблеми, зокрема правове забезпечення соціальної політики Гетьманату, міжнародно-правові питання фінансово-економічних відносин із Центральними державами, будівництво місцевих органів влади та практика їх діяльності, питання розподілу влади й повноважень між гетьманським урядом та командуванням окупаційних військ, адміністративно-політичний устрій Української держави та інші взагалі не висвітлені

в літературі, або їх в порядку постановки проблеми лише задекларовано в невеличких статтях, тому вони потребують більш ґрунтовного дослідження та осмислення, адже

історія державотворення періоду Гетьманату П. Скоропадського залишається найбільш контрверсійною темою революційної доби 1917-1921 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Копиленко О. Українська державність після Центральної Ради: тенденції розвитку / О. Копиленко. – К., 1991. – 18 с. – Деп. В УКРІН-ТЕІ, № 1917 – Ук92.; Копиленко О. Місцеве самоврядування і місцева адміністрація Української гетьманської держави / М. Копиленко, О. Копиленко // Місцеве та регіональне самоврядування України. – К., 1992. – Вип. 3. – С. 22–26.
2. Яневський Д. Б. Маловідомі конституційні акти України 1917 – 1920 рр. / Д. Б. Яневський. – К., 1991. – С. 56–59; Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 80–89.
3. Слюсаренко А. Г. Історія української Конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко / – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – С. 86–90.
4. Кульчицький В. С. 3 історії української державності / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Л.: Світ, 1992. – 88 с.
5. Мироненко О. М. Каральний млин Гетьманату (квітень–грудень 1918 р.) / О. М. Мироненко, О. П. Бенько. – К.: Дніпродзержинськ, 1993. – 20 с.
6. Українська держава за гетьмана П. Скоропадського / Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Українська Народна Республіка (1917–1920). – Коломия: Вік, 1994. – С. 39–49; Кульчицький В. С. Історія держави і права України: навчальний посібник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.; Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького: Редкол. відп. ред. Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.; Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.; Історико-політичні уроки української державності: Енциклопедичний словник. – Київ – Донецьк, 1998. – 544 с.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998 – 2004. – Т. 1–6.
9. Мироненко О. Гетьман Павло Скоропадський / О. Мироненко // Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник. – Київ–Донецьк, 1998. – С. 56–57.
10. Мироненко О. Крах маріократії П. Скоропадського / О. Мироненко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького: Редкол. відп. ред. Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 305–306.
11. Румянцев В. О. Українська державність у 1917–1922 рр. (форми і проблеми розбудови) / В. О. Румянцев. – Х.: Основа, 1996. – 164 с.
12. Копиленко О. Л. Держава і право України. 1917–1920: навчальний посібник / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
13. Тищик Б. Й. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.): монографія / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко, Н. О. Лешкович. – Львів–Івано-Франківськ: Світ, 2000. – 272 с.
14. Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання. – К.: Наукова думка, 2001. – 608 с.
15. Вовк Ю. Є. Організація, структура та компетенція судових органів Української Держави (1918 р.) / Ю. Є. Вовк. – Львів: Світ, 1999. – 48 с.
16. Вовк Ю. Є. Організація військових судів періоду Гетьманату / Ю. Є. Вовк // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. – К., 1998. – С. 99–100; Вовк Ю. Є. Військові суди Української Держави у 1918 році: досвід і сучасність / Ю. Є. Вовк // Держава і право. – 1999. – Вип. 4. – С. 66–73.
17. Німченко В. Військові суди в Україні у 1917–1919 роках (історико-правовий аспект) / В. Німченко, В. Сердюк // Право України. – 2000. – № 6. – С. 112–116.
18. Яременко О. І. Політика гетьмана Павла Скоропадського в галузі державного будівництва / О. І. Яременко // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 1998. – Вип. VII. – С. 74–78; Яременко О. І. Система центральних органів державного управління Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) / О. І. Яременко // Вісник Української академії державного управління при Президенті України. – 1998. – № 4. – С. 40–47.
19. Яременко О. І. Адміністративна реформа Гетьмана Павла Скоропадського / О. І. Яременко. – Вінниця: Континент-Прим, 1998. – 40 с.
20. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) / О. В. Тимошук. – Харків: Вид-во ін-ту внутр. справ, 2000. – 462 с.; Тимошук О. В. Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз) / О. В. Тимошук. – К.: Ін-т держави і права ім. В. С. Корецького НАН України, 1998. – 70 с.; Тимошук О. В. Захисники кордонів Укарїнської Держави 1918 р. (історико-юридичний аналіз) / О. В. Тимошук. – Дніпропетровськ: Вид-во Академії митної служби України, 1999. – 106 с.; Тимошук О. В. Органи прокуратури в загальній системі юстиції Української Держави 1918 р. / О. В. Тимошук // Держава і право. – 2000. – Вип. 5. – С. 62–72 та ін.
21. Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект: монографія / О. М. Мироненко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 260 с.; Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду / П. Кислий, Ч. Вайз. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
22. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження) / В. М. Єрмолаєв. – Харків: Право, 2005. – 272 с.
23. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: навч. посібник / В. М. Єрмолаєв. – Харків: Право, 2007. – 280 с.
24. Дзейко Ж. О. Правовий статус вищих органів державної влади Української Народної Республіки (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ж. О. Дзейко. – К., 1996. – 24 с.
25. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. М. Єрмолаєв. – Харків, 2006. – 40 с.
26. Єфремова Н. В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. В. Єфремова. – О., 2002. – 20 с.; Стецюк Н. В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина ХІХ ст.–кінець 80-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. В. Стецюк. – Л., 2003. – 20 с.; Подковенко Т. О. Становлення системи законодавства України у 1917–1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. О. Подковенко. – К., 2004. – 21 с.; Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Ю. Іванова. – К., 2005. – 20 с.
27. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні (теоретико-історичне дослідження): автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Ж. О. Дзейко. – К., 2011. – 39 с.
28. Румянцев В. О. Українська державність у 1917–1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи: дис. ... докт. юрид. наук / В. О. Румянцев. – Х., 1998. – 373 с.
29. Вовк Ю. Є. Судові органи Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Є. Вовк. – Львів, 2000. – 19 с.
30. Кольбенко А. В. Історико-правові аспекти утворення та діяльності митних органів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Кольбенко. – Л., 1997. – 19 с.
31. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... докт. юрид. наук / О. В. Тимошук. – Одеса, 2000. – 39 с.

32. Тлушак Ю. М. Формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності 1917–1920 рр. : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Ю. М. Тлушак. – Харків, 2004. – 20 с. ; Юрченко В. М. Правове регулювання оподаткування в Україні (1917–1929 рр.) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / В. М. Юрченко. – Х., 2004. – 19 с.

33. Кравчук М. В. Правові основи будівництва національних збройних сил України в 1914 – 1993 рр. (організація, структура, діяльність). Історико-правове дослідження : автореф. дис. ... док. юрид. наук. / М. В. Кравчук – К., 1998. – 42 с. ; Довбня В. А. Організаційно-правові засади діяльності військового формування Січових Стрільців у визвольних змаганнях в Україні 1917–1920 років : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Довбня. – К., 2003. – 19 с. ; Бородич Л.В. Внутрішні й прикордонні війська в Україні у 1917–1941 рр. (історико-правовий аспект): автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Л. В. Бородич. – Харків, 1999. – 22 с.

34. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / А. Я. Хитра. – Л., 2003. – 19 с.